

ESKİ VAN ŞEHİRİNDEKİ SURP VARDAN KİLİSESİ

Yrd.Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK*
Arş.Gör.Eylem GÜZEL**

Özet

Surp Vardan Kilisesi, Eski Van Şehri'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Günümüzde yapının beden duvarlarının bir kısmı ile dış örtü sisteminin tamamı yıkıktır. Yapım tarihi ve mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge bulunmayan yapının muhtemelen 15. ya da 16 yy. inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Kare formlu ana mekandan merkezi kubbeye geçişler köşelerde pandantiflerle sağlanmıştır. Dışa taşıntı yapmayan apsis 3.80 m derinliğinde 4.15m genişliğinde olup beşgen formludur. Apsisin iki yanında postoforion hücreleri yer almaktadır. Kilisenin aydınlatılması yedi mazgal pencere ile sağlanmıştır. Yapı da yapı malzemesi olarak kesme taş, kaba yonu ve moloz taş bir arada kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Van, Eski Van Şehri, Surp Vardan Kilisesi, kilise,

Surp Vardan Church in Ancient Van City

Summary

Surp Vardan Church is situated in north-east of Old Van. Today, some parts of body-walls of the structure and the whole part of the outer covrage are devastated. The structure, about which there is no written record concerning the construction date end its architecture, is estimated to have been built in 15 th or 16th century.

The accesses from the main part of square formed to the center dome is provided in corners with pendentive. Apsid which doesn't make a protrusion is 3.80m in depth and 4.15m. width, and is in pentagon form. Postoforion cells are positioned on both side of the apsid. The illumination of the church is supplied

* Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık – Çevre Tasarımı Böl. Öğretim Elmanı.

** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Öğretim Elemanı.

with 7 crenel windows. As construction materials ashlar, rough masonry and rubblestone were used in the structure.

Key Words: Van, Ancient Van City, Surp Vardan Church, Church

GİRİŞ

Tarih öncesinden başlayarak bir çok uygarlığa ev sahipliği yapan Van bölgesi, farklı kültürlerin egemenliği altında kalmıştır. Tüm bu farklı kültürler, yerleşim süreçleri içerisinde Eski Van Şehri'nde sivil, askeri ve dini mimariye yansiyarak şehrin yapılanmasında önemli rol oynamışlardır. Bu durum XX. yüzyılın başlarına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir¹.

Van Kalesi'nin güneyinde, üç tarafı surlarla çevrili olan Eski Van Şehri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli etnik kökenli halkların bir arada yaşadığı bir kültür mozaği oluşturmaktadır. Cuinet'in 1890 yılında yapmış olduğu bir araştırmanın sonuçlarına göre, XIX. yüzyılda toplam nüfusun 30.000 olduğu kentte, 16.000 Müslüman, 13.500 Hıristiyan ve 500 Yahudi bulunmaktadır². Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan bu hoşgörü ortamında Müslümanlar başta olmak üzere Hıristiyan topluluklar da çok sayıda dini eser inşa etmişlerdir.

XIX. yüzyılın başlarında Eski Van Şehri'nde Hıristiyan mimarisine ait sekiz tane kilise bulunmaktadır. Bunlar; Surp Trimayr (Meryem Ana), Surp Vardan, Surp Paulos, Surp Petros (Çifte Kilise) Surp Nesan (Tekan), Surp Sahak, Surp Dziranavar ve Surp Stefenos Kiliseleridir. Bu kiliseler idari olarak Van'ın doğusunda yer alan Erek Dağı'nın eteklerindeki Yedi Kilise'ye bağlıdır³.

¹ C. Burney -M. D. Lang, *The peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971, 127-149; M. Taner Tahran-Veli Sevin, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları" **XII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1990, 429-456; Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I. Van*, Ankara, 2000, 10-68; Selçuk Güzeloğlu, *Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Arkeolojik Bir Bakış*, İstanbul, 1996, 18-24.

² S. Güzeloğlu, *a.g.e.*, 16.

³ Walter Bachman, *Kirchen und Moschen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig, 1913, 31; A. Uluçam, *a.g.e.*, 16; S. Güzeloğlu, *a.g.e.*, 39; Şahabettin Öztürk -Mehmet Mutlu, "Eski Van Şehri'nde Bir Şapel", *Dünyada Van*, 21-22, 2000, 26.

SURP VARDAN KİLİSESİ

1. KONUM

Surp Vardan Kilisesi, Van Kalesi'nin güneyinde yer alan Eski Van Şehri içerisinde yer almaktadır. Kilise, Eski Van Şehri'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır (Foto.:1,2). Yapının batısında Surp Stephanos Kilisesi, kuzeyinde Van Kalesi'nin sarp kayalıkları, doğusunda ise Tebriz Kapısı bulunmaktadır (Çiz.:1,2; Foto.: 3).

1918 yılında Rus ve Ermenilerin bölgeden çekilişlerinin ardından Eski Van Şehri'ndeki diğer yapılar gibi kilise de doğanın olumsuz etkileri ile defincilerin yağmalarına maruz kalmış ve bugüne büyük ölçüde hasar görerek gelmiştir. Günümüzde yapının beden duvarlarının bir kısmı ile dış örtü sisteminin tamamı yıkık durumdadır (Foto.:4).

2. TARİHÇE

Surp Vardan Kilisesi'nin yapım tarihi ile mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Ayrıca yapıyla ilgili araştırma kazısı gerçekleştirilmediğinden yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Ancak yapının mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, diğer mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin muhtemelen XV. ya da XVI. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir.

3. YAPININ İNCELENMESİ

3.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Surp Vardan Kilisesi 10.65x13.15m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir (Çiz.:3.4; Foto.:5).

Kilisenin batısında yer alan 1.25m. genişliğindeki, çift kanatlı ahşap bir kapı ile ana mekana giriş sağlanmaktadır. Kare formlu ana mekânın üzeri 3.50m. yarıçapındaki kubbeye örtülüdür. Merkezi kubbeye geçişler köşelerde pandantiflerle sağlanmıştır. Mekân içerisindeki sesin üniform bir şekilde yayılmasını sağlayan aks-i seda küpleri, kubbe ve kubbeye geçiş elemanlarında kullanılmıştır. Ana mekândan, kilisenin doğusunda yer alan apsise geçiş, 0.60m. kalınlığında tek kademeli bir yuvarlak kemerle sağlanmıştır. Dışa taşıntı yapmayan apsis 3.80m. derinliğinde, 4.15 m. genişliğinde olup beşgen bir formdadır. Apsisin her beş köşesinin yüzü üstte sivri kemerli kör nişlerle düzenlenmiştir (Foto.:6).

Apsisin tam ortasında bir mazgal pencere ile sağ ve sol duvar yüzeyinde iki küçük niş bulunmaktadır (Foto.:7).

Kilisenin doğu cephesinde, apsinin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş çift katlı, beşik tonozlu iki pastoforion hücreleri yer almaktadır. Pastoforion hücrelerinden alt kattakiler, 1.40x3.10m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Hücrelerin tam ekseninde birer mazgal pencere, sağ ve sol duvar yüzeylerinde küçük birer niş yer almaktadır. 1.20x2.85m. ölçülerindeki üst kat pastoforion hücrelerinde ise merkezde birer mazgal pencere bulunmaktadır (Çiz.:5,6).

Kilisenin aydınlatılması, kuzey ve güney duvarlarında birer, apsis ve çift katlı pastoforion hücrelerinde beş tane olmak üzere toplam yedi mazgal pencere ile sağlanmıştır.

Kilisenin dış cepheleri oldukça sade olup, en hareketli cephesi, mekana girişin sağlandığı batı cephesidir (Çiz.:7-13). Yapı çevresi dıştan, sal taşı yardımıyla tretuarla koruma altına alınmıştır (Foto.:8). Zeminden 6.03 m. yüksekliğindeki dış duvarlardan düz dama geçiş, iki kademeli düz bir saçak ile sağlanmıştır. Kilisenin doğu dış duvarında zeminden 0.97 m. yükseklikten sonra 0,05m. içerlek yapılmıştır (Foto.:9). Kilisenin beden duvarları yaklaşık olarak 1.30 m. kalınlığındadır.

Surp Vardan Kilisesi'nde, ana mekanın üzeri kubbeyle, diğer kısımlar ise düz dam ve sıkıştırılmış toprak ile örtülüdür (Çiz.:14). Yapının dış örtü sisteminde yağmur sularının tahliyesini sağlayan çörtlenler (şoratanlar) bulunmaktadır. Bunlar güney ve kuzey duvarı ile apsis üzerinde iki adet olmak üzere toplam dört tanedir.

Surp Vardan Kilisesi'nde yapı malzemesi olarak kesme taş, sal taşı, kaba yonu ve moloz taş bir arada kullanılmıştır.

Kapı, pencere söveleri, duvar köşeleri, apsis kemeri ve saçakta kesme taş; kubbe ve dış duvar yapımında kaba yonu; dolgu malzemesi olarak ise moloz taş kullanılmıştır. Yapıda bağlayıcı malzeme olarak subasman seviyesinin üzerinde kireç harcı, alt kısmında ise nem, rutubet ve suya dayanıklı olan ayrıca mimaride ender rastlanan kül harcı kullanılmıştır. İçten cas harcı ile sıvalı olan duvar satırları dıştan sıvasızdır.

Surp Vardan Kilisesi, dış cepheleri itibariyle oldukça sadedir. Kilisenin dış duvarlarında herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır. Sıvalı olan iç duvar yüzeylerinde ise çeşitli geometrik süslemeler görülmektedir (Çiz.:15).

Kubbeye geçişin sağlandığı pandantiflerin alt kısmındaki dört köşede yatay olarak yan yana dizilen altıgenler ve bu altıgenlerin her bir köşesine denk gelen

üçgenlerle oluşturulmuş altı köşeli yıldız motiflerinden gelişen geometrik bir kompozisyon bulunmaktadır (Çiz.:15a; Foto.:10). Ana mekandan apsis geçişi sağlayan kemerin alt kısmında, birbirinin tekrarı şeklinde düzenlenmiş bir kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyonda düz bir şekilde ilerleyen doğrular, üst orta kısımlarda kemercikler oluşturduktan sonra, tekrar düz bir biçim almaktadır. (Çiz.:15b).

Apsis kemerinin dışa doğru çıkıntı yapan kısmında, yatay şeritler halinde sıralanan eşkenar dörtgen motifleri yüzeyi, bir dolu bir boş şeklinde doldurmaktadır (Çiz.:15c). Bu eşkenar dörtgen motifli düzenlemenin alt kısmında ise yatay ve dikey şekilde birbirine paralel sıralanan daireler yer almaktadır. Bu dairelerden her birinin içi, birbirinin tekrarı şeklinde, ortadaki daha küçük bir daireden gelişen çizgilerle altı eşit parçaya bölünmüştür. Ayrıca ara boşluklar nokta bezemelerle doldurulmuştur (Çiz.:15d). Bu düzenlemede, toprak boyalardan imal edilmiş yeşil ve bordo renkleri kullanılmıştır. İç yüzeyde görülen diğer üç geometrik süslemede ise siyah ve beyaz renklerin kullanıldığı görülmektedir.

DEĞERLENDİRME

Surp Vardan Kilisesi'nin rölöve ve restitüsyon projeleri 1/50 uygulama ölçeğinde hazırlanmıştır. Restitüsyon projesi, yapıdaki mevcut izler, eski fotoğraflar ve yöredeki yaşlı insanlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda tamamlanmıştır.

Surp Vardan Kilisesi gerek mimari yapısı, gerek iç duvar yüzeylerinde görülen bezemeleriyle dikkat çekmektedir. Kilise, mimari özelliği bakımından Eski Van Şehri'ndeki diğer bir kilise olan Surp Paulos Kilisesi ile benzerlik göstermektedir (Çiz.:1). Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı her iki yapı, merkezi kubbeli olup doğuda apsis ile pastoforion hücrelerine sahiptir⁴. Surp Paulos Kilisesi'nden beşgen formlu apsisi ile ayrılan⁵ Surp Vardan Kilisesi, bu bakımdan bölgedeki diğer bir yapı olan Çarpanak Saint Jean Kilisesi⁶ ile benzerlik göstermektedir.

Yapının iç duvar yüzeylerinde yer alan altı köşeli yıldız ile eşkenar dörtgenli düzenleme, Selçuklu ve Osmanlı mimari süslemesinde sıklıkla karşılaşılan

⁴ W. Bachmann, a.g.e., Taf. 25; A. Uluçam, a.g.e., 63.

⁵⁵ Surp Paulos Kilisesi'nde narteks bölümü bulunmaktadır. Günümüzdeki kalıntılardan anlaşıldığı üzere Surp Vardan Kilisesi'nde narteks mekanı bulunmamaktadır. Ancak kesin bir kanaata varmak için araştırma kazısının yapılması gerekmektedir.

⁶ A. Uluçam a.g.e., 16.

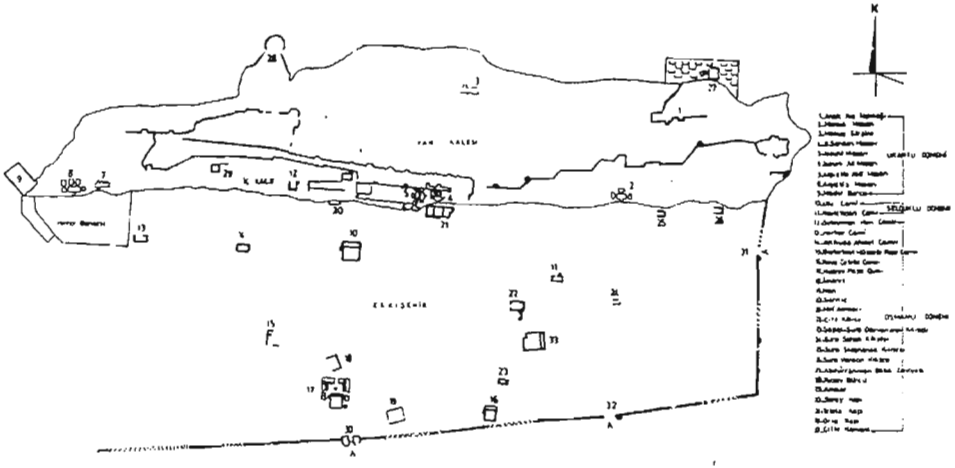
geometrik kompozisyonlardır. Eski Van Şehri'nde bulunan ve tarihi bilinmeyen Horhor Camisi'nin mihrap nişi üzeri sarı, açık mavi ve yeşil renkli eşkenar dörtgen motifleriyle süslenmiştir⁷.

Altıgenlerden oluşan geometrik yüzey desen örnekleri ise Selçuklularda İsfahan Mescidi Cuma-Terkan Hatun kubbesinde, Tokat Gök Medresesi'nde; Osmanlı mimari yapılarında ise Bursa Yeşil Camii çinileri, Bursa Muradiye Camii çinileri ve Bursa Hacı Seyfettin Camii gibi yapılarda görülmektedir⁸.

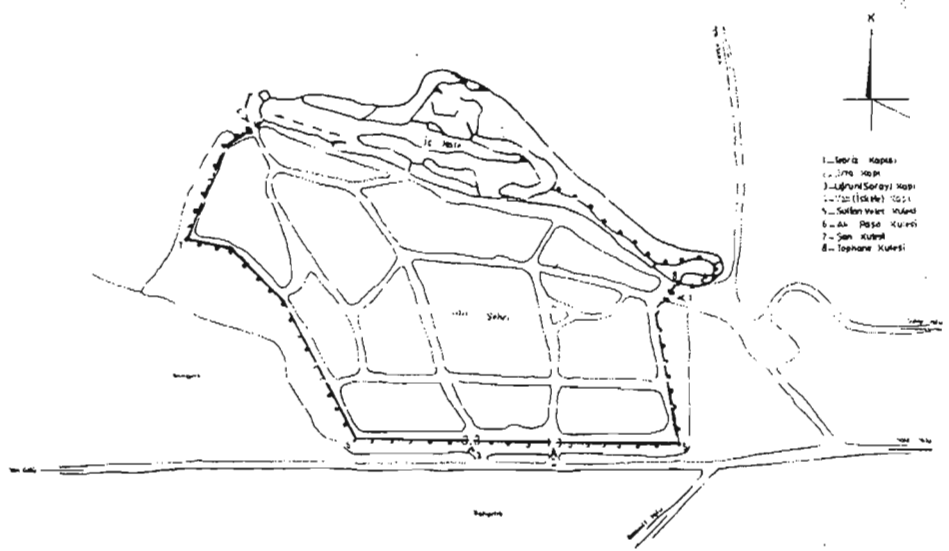
Surp Vardan Kilisesi farklı kültürlerin izlerini taşıyan bir coğrafyada, Osmanlı hoşgörüsünün bir örneği olarak günümüze ulaşan eserlerden biridir. Eski Van Şehri'nde bulunan diğer yapılar gibi Surp Vardan Kilisesi de daha fazla geç kalınmadan dikkate alınmalı ve bir an önce yapı üzerinde gerekli onarım çalışmaları başlatılmalıdır.

⁷ Şahabettin Öztürk, **Van Ahlat Ve Adilcevaz'daki Tarihi Camilerin Rölöve Proje Çalışması** (Y.Y.Ü. S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Van, 1996, 12, Çiz. 14).

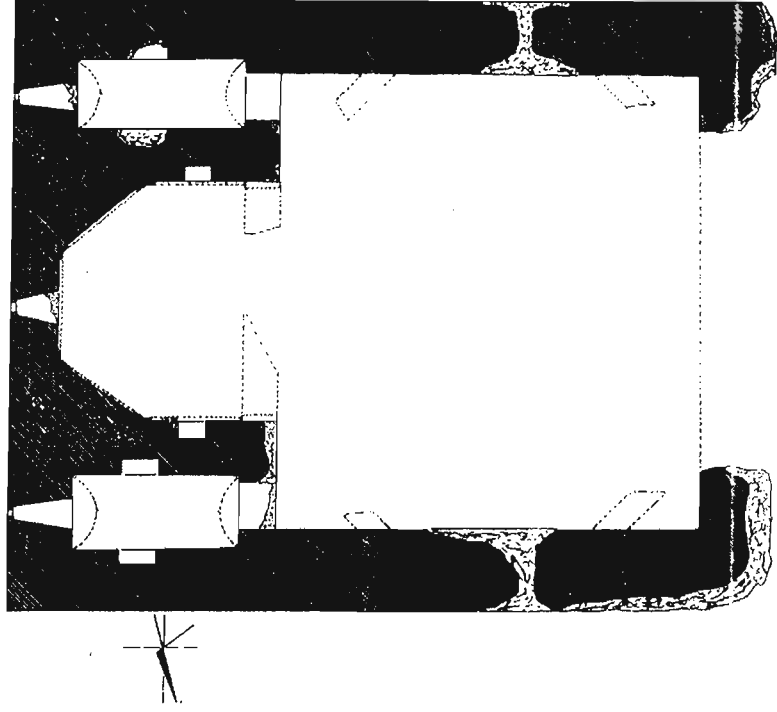
⁸ Yıldız Demiriz, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme 1300-1453**, İstanbul, 1979, 95,123,276,277.

ÇİZİM-1 ESKİ VAN ŞEHİRİ VAZİYET PLANI

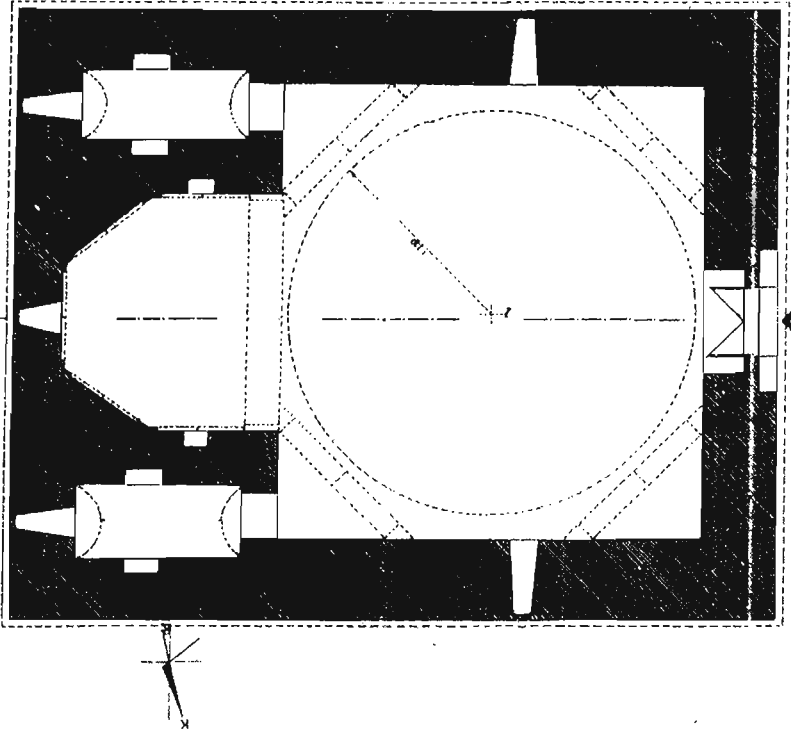

ÇİZİM-2 XIX YÜZYIL ESKİ VAN ŞEHİRİ VAZİYET PLANI

1/200
1/200
1/200

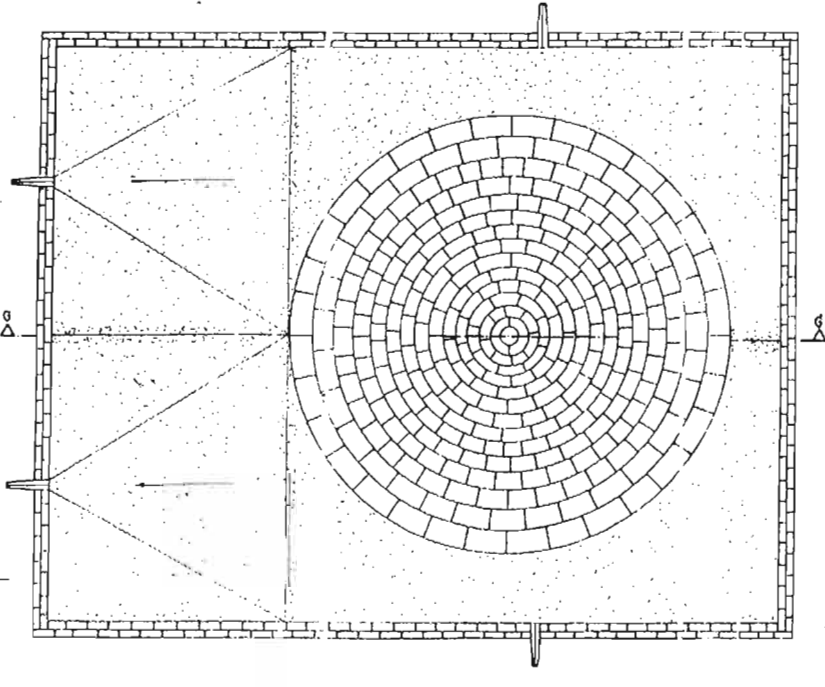
ÇİZİM-3: SURP YARDAN KİLİSESİ RÖLÖVE PLANI

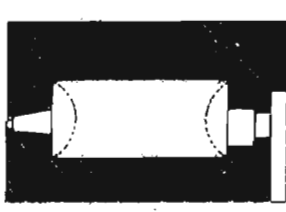
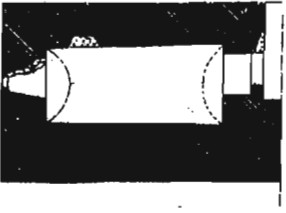
1/200
1/200
1/200

ÇİZİM-4: SURP YARDAN KİLİSESİ RESTİTÜSYON PLANI

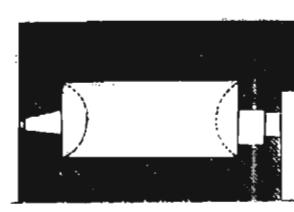

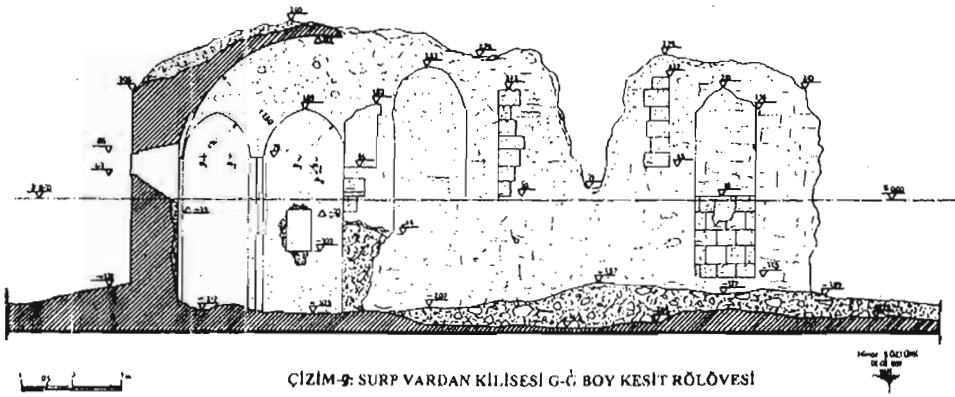
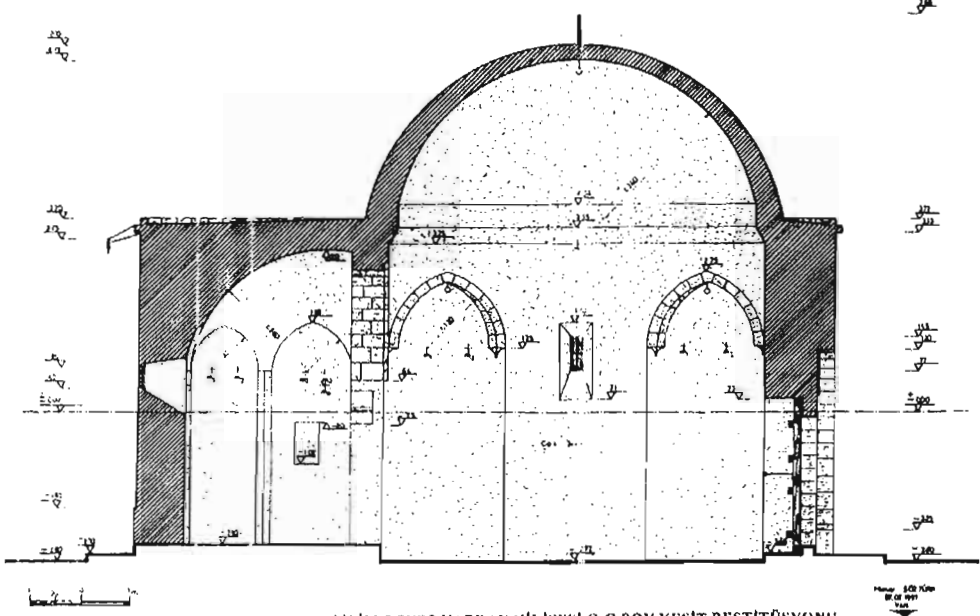
CİZİM-4 -SURP VARDAN KİLİSESİ ÖRTÜ SİSTEMİ RESTİTÜSYONU

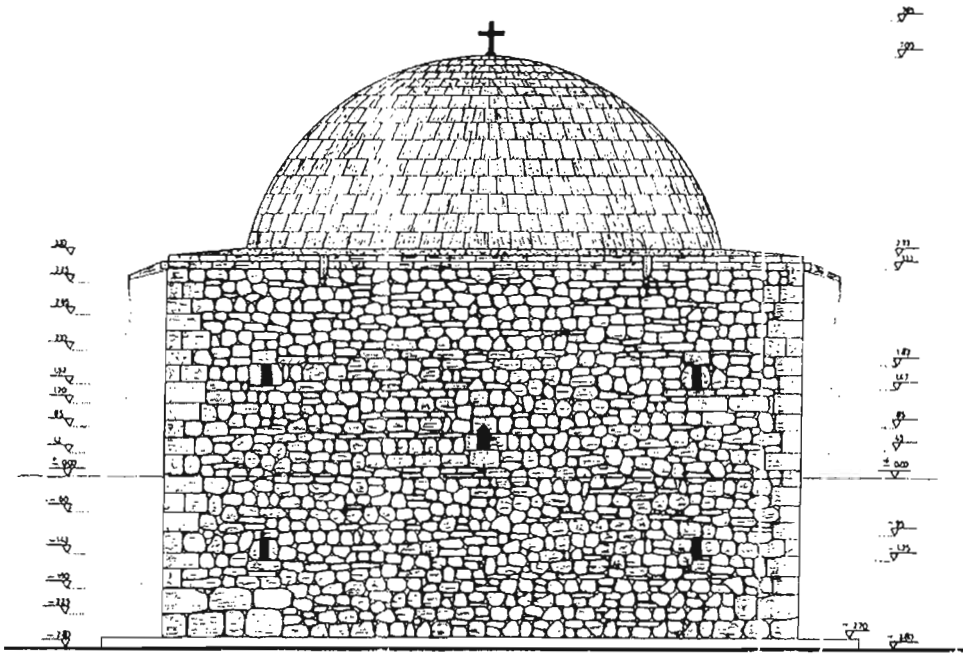

CİZİM-5-SURP VARDAN KİLİSESİ ÜST PASTOPHORIONLAR RÖLÖVE PLANI

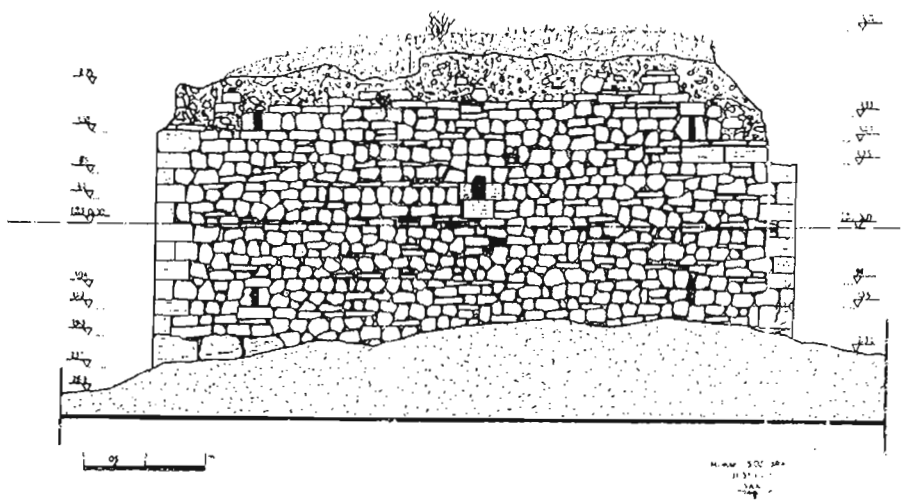

CİZİM-6-SURP VARDAN KİLİSESİ ÜST PASTOPHORIONLAR RESTİTÜSYON PLANI

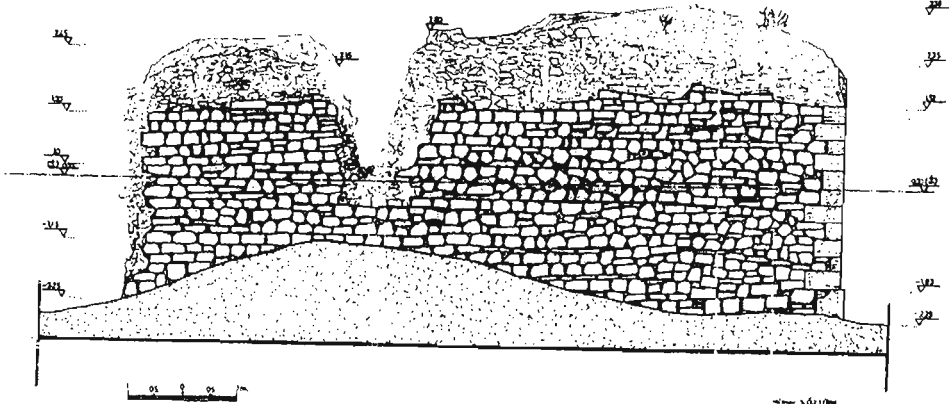

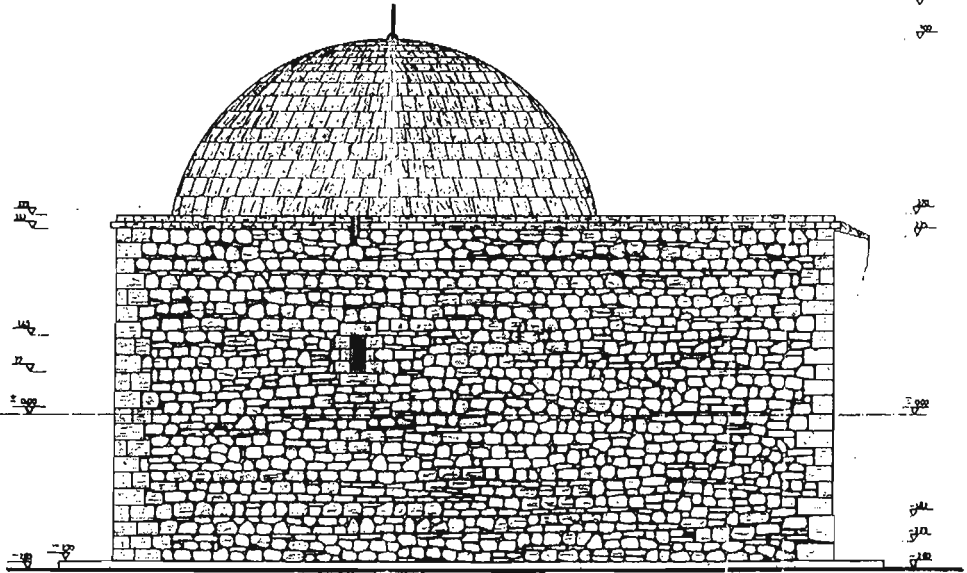
ÇİZİM-10: SURP VARDAN KİLİSESİ DOĞU CEPHE RESTİTÜSYONU

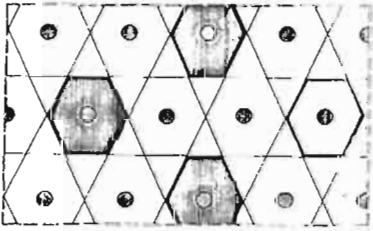
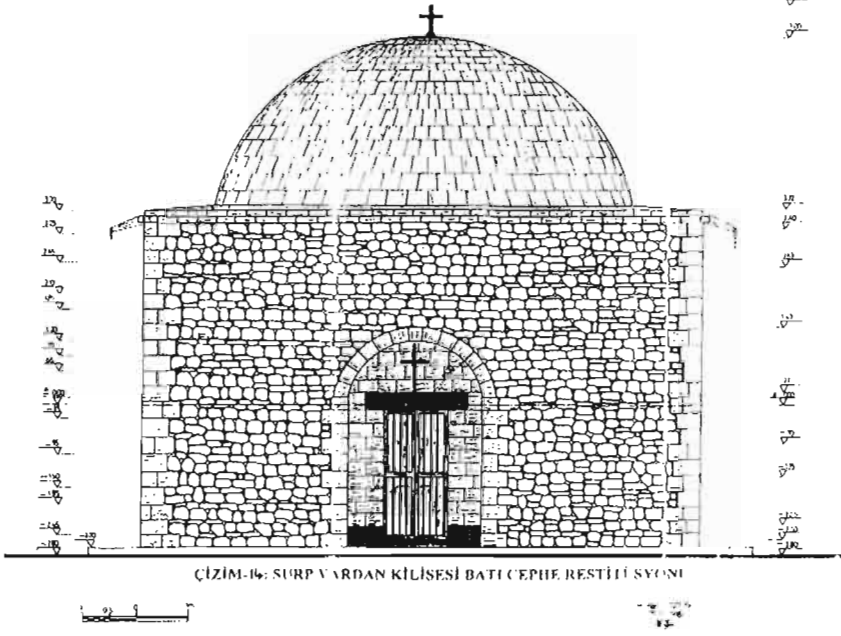
ÇİZİM-11: SURP VARDAN KİLİSESİ DOĞU CEPHE RÖLÖVESİ

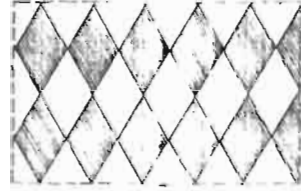
ÇİZİM-13: SURP VARDAN KİLİSESİ GÜNEY CEPHE RÖLİEFESİ

ÇİZİM-12: SURP VARDAN KİLİSESİ GÜNEY CEPHE RESTİTÜSYONU

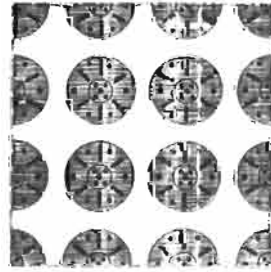
15a.

15c.

15b.

15d.

ÇİZİM-15: SURP VARDAN KİLİSESİ SÜSEME DETAYLARI

Foto 1 : Surp Vardan Kilisesi Genel Görünüü

Foto 2 : Surp Vardan Kilisesi Güney Batı Genel Görünüü

Foto 3 : Surp Vardan Kilisesi Batı Görünüü

Foto 4 : Surp Vardan Kilisesi İç Mekan Görünüşü

Foto 5 : Surp Vardan Kilisesi Güney Görünüşü

Foto 6 : Surp Vardan Kilisesi Doğu Görünüşü

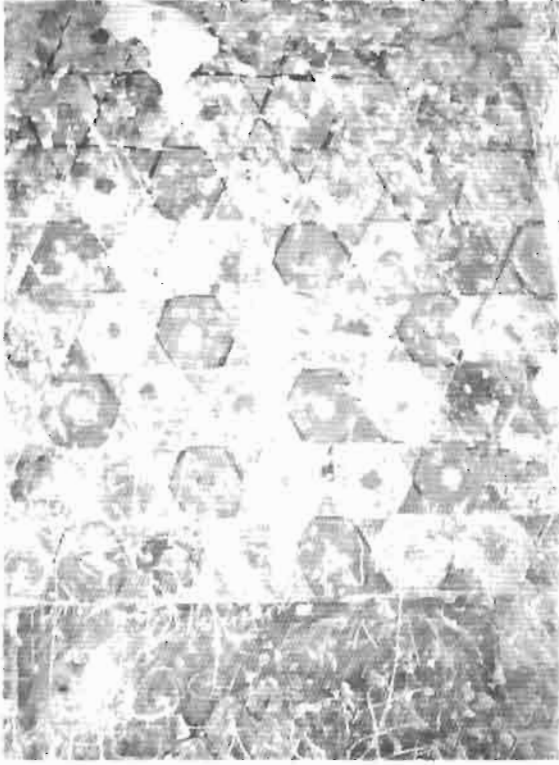

Foto 7 : Surp Vardan Kilisesi
Yüzey Süsleme Görünüşü

Foto 8 : Surp Vardan Kilisesi
Yüzey Süsleme Görünüşü